

ՄԵԼԿ

Տարեկան գինը 10 ռուբլի, կես տարվանը 6 ռուբլի:
Առանձին համարները 7 կոպեկով:

Թիֆլիսում գրվում են միմիայն խմբագրատան մէջ:

Մեր հասցեն. Тифлисъ. Редакция «Мшакъ».
կամ Tiflis. Rédaction «Mschak».

Խմբագրութիւնը բաց է առաւօտեան 10—2 ժամ
(բացի կիրակի և տօն օրերէն):

Յայտարարութիւն ընդունւում է ամեն լեզուով:

Յայտարարութիւնների համար վճարում են
խրաբանչիւր բառին 2 կոպեկ:

ՀԻՄՆԱԳԻՐ ԳՐԻԳՈՐ ԱՐԾՐՈՒՆԻ

ԲՈՎԱՆԳԱԿՈՒԹԻՒՆ

Արծաթ և ոսկի.—Ներքին Տեսութիւն. Խաւարամիտների մի նոր փորձ. Նամակ երկանից. Նամակ խմբագրութեան. Ներքին լուրեր.—ԱՐՏԱՔԻՆ ՏԵՍՈՒԹԻՒՆ. Տեղեկութիւններ թուրքաց-Հայաստանից. Թիւրքաց հայերի թեմական առաջնորդները. Արտաքին լուրեր.—ԽԱՌՆ ԼՈՒՐԵՐ.—ՀՅՈՒԱԳԻՐՆԵՐ.—ԲՈՐՍԱ.—ՅԱՅՏԱՐԱՐՈՒԹԻՒՆ ՆԵՐ.—ԲԱՆԱՍԻՐԱԿԱՆ. Ռուսաստանի կենտրոնը:

ԱՐԾԱԹ ԵՒ ՈՍԿԻ

Միջազգային նշանակութիւն ունեցող խնդիրներից մէկն է արծաթի գնի աշխատանքի անկումը, որ նկատուում է այս դարում ընթացքում և մանաւանդ վերջին տարիները:

Արծաթը էմանացել է: Այժմ արծաթը գնի գնորդները կարող են ձեռնուռ գնով ձեռք բերել նրան նոյն իսկ մեր Անդրկովկասում:

Արծաթը, իբրեւ շատ մետաղներից, իբրեւ շատ ապրանքներից մէկը, կարող է ի հարկէ, լիարժեք և էմանացել: Եւ կարելի էր կարծել, որ այդ հանգամանքը լիք է կունեւոր մի յայտնի անտեսական նշանակութիւն, բայց այնչափով որչափ ունի և շատ ուրիշ ապրանքներից իւրաքանչիւրը, օրինակ երկաթը, պղինձը, բամբակը, նաւթը և այլն:

Սակայն կայ մի հանգամանք, որ արծաթի գնի իջնել-բարձրանալուն տալիս է մի ուրիշ, աւելի մեծ անտեսական, միջազգային նշանակութիւն, շատ բաղադրեալ և բազմաձիւղ հետեւանքների:

Այդ հանգամանքն այն է, որ արծաթը ապրանք լինելուց զատ, ծառայում է և իբրեւ դրամ, որ նրա միջոցով կատարւում է ապրանքների առևտուրը: Եւ նա հանդիսանում է իբրեւ իրերի փոխանակութիւն և անհատական ընդհանուր չափ: Իսկ այդ չափը չէ կարող ենթարկւել փոփոխութիւնների, կամ գնի պէտք է շատ քիչ փոփոխուի:

ԲԱՆԱՍԻՐԱԿԱՆ

ՌՈՒՍԱՍՏԱՆԻ ԿԵՆՏՐՈՆ

Մեր տեսութիւնը պէտք է սկսենք մի փոքր նկատողութեամբ: Մի առաւելումը ներքին տեսութիւն խմբագրող առում է, թէ շատ անգամ յանդիմանութիւններ են ուղղւում մամուլի ներկայացուցիչներին, որ նրանք կարծես գիտեմամբ աշխատում են որոնել միայն տխուր երևոյթներ, որ նրանք պէտք չունենան և ամեն տեղ ոչ մի բան չեն տեսնում, ոչ մի ուրախ, պայծառ երևոյթ չեն նկատում մեր կենտրոնի մէջ: Այդ յանդիմանութիւնները ուղղւած են և բնութագրական իրերին, և կրիտիկաներին, և հրապարակախօսներին, և միջին անգամ նկարիչները ամբաստանւում են, թէ նրանք իրանց զգալի անտեսական գործերի համար միայն տխուր սխալներ են վերցնում:

Նրանք այդ յանդիմանողները երբեք ժամանակագրորդի պաշտօն չեն կատարել, եթէ ոչ նրանք կենսապայման, թէ որքան մեծ ուրախութիւն և զուարթութիւն է ժամանակագրորդի համար լաւ լուրեր հաղորդել, պայծառ և ուրախ երևոյթներ նկարագրել, միայնակական իրողութիւններ արձանագրել: Եթէ զբա հակառակն է կատարւում, պատճառն այն է, որ ինքն կենտրոն շատ քիչ միջավայրական երևոյթներ է արտադրում: Մեր բախտից այս անգամ պէտք է խօսենք երեք նշանաւոր տոնակալութիւնների մասին, որ տեղի ունեցան այս վերջին ամիսներում և պէտք է խօսենք այդ տոնակալութիւնների որոշ

խնդիրները կրի տարիներին ընթացքում:

Մշակի, ընթերցողներն արդէն գիտեն, որ օրինակ, Պարսկաստանում, արծաթի գնի ընկնելու պատճառով, պարսկական արծաթադրամը կորցրել է իր առաջվայ արժէքը աւելի քան մի երրորդականով և այն ապրանքը, որը ձեռք բերւում համար առաջ բաւական էր երկու զուան, այժմ պահանջում է արդէն երեք զուան: Եւ այդ փոփոխութիւնը կատարւել է ոչ թէ այն պատճառով, որ ապրանքները պակասել են, թանկացել են. ամենինն ոչ. ապրանքները մնացել են նոյն գնով: Եւ ինչու, դառնում են վաճառանոցում նոյն քանակութեամբ, բայց ընկել է փողի գինը, ընկել է այն չափի նշանակութիւնը, որով որոշւում էր միջին և այդ ժամանակը ապրանքների միջևն էր եղած յարաբերութիւնը:

Դրամի գների ընկնել բարձրանալը առօրեայ կենտրոն մէջ շատ անգամ անհասկանալի է մնում: Ժողովրդի մեծ մասնուրումն անհասկանալի է, որը չէր գիտէ անտեսական փոփոխութիւնների էությունը որոշել անմիջապէս և այդ պատճառով յաճախ վնասւում է զուր անգամ: Դիցուք մի պարսիկ բանուր շաքարեղան ստանում է վեց զուան վարձատրութիւն և գրանով կաւորանում է մի կերպ չայլարելով իր ապրուստը: Յանկարծ սկսում է իջնել արծաթի գինը և, նրա համեմատ էլ արծաթադրամի արժէքը զիջուք ընկնում է կիսուական: Պարսիկ բանուրը, որ ծանօթ է այս փոփոխութեան որակաւորութեանը, շարունակում է ստանալ իր առաջվայ վեց զուանը և միայն երբ դուրս է գալիս վաճառանոցը, նկատում է այդ ժամանակ, որ վեց զուանով այլ ևս նա չէ կարողանում ստանալ առաջվայ պէս բոլոր այն մթերքները, որ ապահովում էին նրա ապրուստը: Նա պահանջում է, որ նրա օրավարձը աւելցնեն, որ նրան տան աւելի դրամ, քան նա ստանում է: Բայց ի հարկէ, օրավարձի աւելցնելը չէ կատարւում շուտով այլ եր-

կայրի տարիներին ընթացքում, մինչև որ կամաց-կամաց դարձեալ հաւասարւում են ապրանքների մէջ եղած յարաբերութիւնները:

Իրաւաբան Գրիգոր Չանչիշվիլի տպել է «Русскія Вѣд.» լրագրի № 63-ի մէջ մի յօդուած, որից առաջ ենք բերում հետեւեալ կտորը, իբրեւ ճիշդ նշանակութիւն պատմական գէպերի: Ազատարար ակադ. Ալեքսանդր II ստորագրեց փետրվարի 19-ին և օրոշվեց հրատարակել մարտի 5-ին, մինչև մանիֆէստի օրինակները կը տպագրէին: Գլխաւորներին և պոմէշչիկներին բաժանեցու համար, որովհետև հնչեալ քան չէր տառնակ հազարներ տպել: Պետերբուրգի բոլոր տպարանները ամբողջ երկու շաբաթ միայն չազատութեան հրովարտելի տպագրութեամբ էին զբաղւած: Որովհետև երկու կար, որ մեծ խռովութիւններ և ժողովրդական յուզումներ պէտք է տեղի ունենան, ուստի ամենախիստ միջոցներ ձեռք առնվեցան, որ մինչև մարտի 5-ը, մանիֆէստի հրատարակութեան համար նշանակւած օրը, ոչ ոք ոչ մի բան չիմանայ, բայց ամբողջ արդէն զգացել և հոտն առել էր և շուրջները տարածվել էին: Ոստիկանութիւնը շատ խիստ և կասկածանքով վերաբերվեց այդ շուրջներին և նրանց տարածողներին մարմնական պատժ էր ենթարկւում: Նոյն իսկ մարտի 5-ին, բողոք պատժի ենթարկեցին Պետերբուրգում երկու յանցաւորներին: Առաջուց ոչ մի պաշտօնական յայտարարութիւն չէր տրվել: Դրամի միայն արդոտ ակնարկութիւններ կային թէ խռովութիւնը կը հրատարակվի Ալեքսանդր II-ի խաղաղութեան 7-րդ տարում, մեծ պատի և ա-

կար տարիներին ընթացքում, մինչև որ կամաց-կամաց դարձեալ հաւասարւում են ապրանքների մէջ եղած յարաբերութիւնները:

Արծաթի գների անդադար իջնելու պատճառով է, որ եւրոպական պետութիւններին մեծ մասը վճեց արծաթի դրամը: Նշանակել և թողնել միայն ոսկու դրամը, որը չէ ենթարկւում արագ փոփոխութիւններին:

Ոսկին տարիներին ընթացքում շատ քիչ է փոխել իր գինը և այդպիսով բաւական հաստատ չափ է ապրանքների միջևն: Եւ եղած յարաբերութիւնները որոշելու համար: Մի ժամանակ այդպէս էր և արծաթը և երկար միջոց արծաթը 15 անգամ էր օսկուց, բայց արծաթի հանքերի առատ շահագործութիւնը և մի քանի ուրիշ հանգամանքներ աւելացրին արծաթի քանակութիւնն այնքան, որ արծաթը ոսկուց 20 անգամ և նոյն իսկ 30 անգամ էմանացաւ:

Այն ժամանակ, երբ ոսկու և արծաթի գների յարաբերութիւնը անփոփոխ էր, տեղական էր, երկու մետաղներն էլ յարմարութիւն ունէին դրամ ծանաչելու և իրարէս ծանաչելու: Եւ երկուսն էլ այդպէս Այդ ժամանակ տիրում էր և երկուսն աւել ան դրամական կարգը, կամ եւրոպական խօսքով բիւլետաւիզմը:

Բայց երբ արծաթը կորցրեց իր նախկին անփոփոխ արժէքը, երբ գինը դարձաւ երեքուստ, տատանվող և հաստատ, այն ժամանակ պետութիւնները կամաց-կամաց սկսեցին արտաքսել նրան շրջանառութիւնից և վճեցելն ծանաչել, իբրեւ փոխանակութեան չափ, իբրեւ դրամ, միայն ոսկին և հաստատեցին մի մե տալ և ան կարգ, կամ մոնօմետաւիզմ:

Այժմ շատ քիչ երկիր կայ, ուր երկուսն աշխատան կարգը պահպանւում լինի: Բայց ամեն տեղ ընդունում են մի մետաղական կարգը: Միացեալ-Նահանգները, թէև դեռ բաւան

պաշխարարութեան օրինում: Նոյն իսկ այդ մեծ գէպի նախընթաց օրը ոչինչ հաստատապէս յայտնի չէր: հատարակութեանը մանիֆէստի հրատարակութեան օրվայ և կարգի մասին: Սակայն պաշտօնական շրջաններում մեծ պատրաստութիւններ էին տեսնում: Գործը ամեն բողոք պատրաստ էր. ոստիկանութիւնը ոտքի կանգնած, ինչն Պետերբուրգի գնեւալ-հանապապեալ պէտք է մի բողոք անգամ չէ հեռանալ պաշտօնից. ամեն տեղ ձեռք էին առնւած գնեւորական արտաքսող միջոցներ և ամեն տեղ տիրում էր անհանգիստ երկու վերջապէս մարտի 5-ին, առաւօտեան ժամը 9-ին, հեռաշօշիւ աւետեց զաւառներին աւթով: Ստրկութեան անկումը և հեռաշօշիւ հետեւի սուրհանդակները տարան 41 նահանգները ազատութեան հրովարտակները: Սակայն այն ժողովուրդը, որից այնքան վախենում էին, որի մասին իրանց փորձված և առաւ գիւղացու քաջ ծանօթ համարողները ասում էին, չուէք նրանց ազատութիւն, կը տեսնեք, որ բոլորը կը հարբեն: Եթէ նրանք հանգամանակ են ինչ է ազատութիւնը, նրանց համար ազատութիւնը—նշանակում է անհաղթելի, քննել և խնդրել,—այդ ժողովուրդը վերին աստիճանի խաղաղութեամբ և ուրախութեամբ ընդունեց ազատութեան լուրը, առանց որ և է բուռն արտայայտութեան: Չը նայելով որ այդ օրը բարեկենդանի վերջին կիրակին էր, այնպիսի մի օր, երբ առաւ ժողովուրդը չափազանց կերպով անձնատուր է լինում կեր ու խումբ, արեւելութեան, բայց ազատութեան ժողովուրդը օրինակելի կերպով պահեց իրան այդ օրը, նա ի գերե հանգիստ յոյսերով: Նա ոչ միայն չխռովութիւն չէր հանց, այլ մինչև անգամ իր ուրախութեամբ շարտայայտեց աղմկալի ցոյցերով, այնպէս

տարի առաջ ընդունել էին ոսկին, իբրեւ պարտադիր դրամական նշան, բայց յետոյ փորձեցին մի փոքր փոփոխութիւն մտնել և մի քանի գիշերներ անել արծաթի վերաբերութեամբ: Հետեւեալը սակայն այնքան վնասակար, այնքան վտանգաւոր, այնքան սարսափելի եղաւ, որ անցեալ տարի (1893) Միացեալ-Նահանգների կառավարութիւնը ստիպւած եղաւ ոչնչացնել այդ փորձը արմատական կերպով:

Մնում է, որ և միւս երկիրները, ուր արծաթը մինչև այժմ պարտաւորեցուցիչ դրամական նշանակութիւն ունէր, հրաժարվէին երկմետաղեան կարգից և մտնէին փոխանակութեան ընդհանուր մի չափ, այն է ոսկու դրամը և նրա հետ համեմատելի միւս բոլոր դրամական ձեւերը, օրինակ թղթադրամները և ուրիշ արժեթղթերը:

ՆԵՐՔԻՆ ՏԵՍՈՒԹԻՒՆ

ԽԱՆԱՐԱՄԻՏՆԵՐԻ ՄԻ ՆՈՐ ՓՈՐՁ

Խաւարամիտների համար չը կայ ոչինչ ճշմարտութիւն, չը կայ համոզմունք: Նրանք անամօթ սովեկտութեամբ այսօր կը քարոզեն այն բանը, որի դէմ երէկ կատաղի կռիւ էին մղում: Նրանց համար օրինաւոր է ինչ որ իրանց ձեռնտու է, իսկ ինչ որ հակառակ է իրանց շահերին՝ ապօրինի է և վնասակար: Եթէ հոգեւոր իշխանութիւնը նրանց համար նպաստաւոր դիւրէ է բռնում՝ նրան անսխալական և սուր են նրա տարակրթում, իսկ եթէ իրանց հակառակ մի կարգադրութիւն է անում՝ նրան ապօրինի և անհեռահաս են հռչակում և փողոցային հայտնաբերութեամբ վրան: Եթէ եկեղեցական ընտրութիւնները իրանց ձեռնտու ելք կունենան՝ գոյում են ընտրութիւնները և ընտրողներին, ասելով՝ չայս անգամ ժողովուրդը գիտակցօրէն է գործում, չբազմութեան ձայնը Աստուծու ձայնն է: Բայց հէնց որ ընտրութիւն-

որ ձեռք առնված գնեւորական արտաքսող միջոցները բողոքով ին հարկաւոր չեկան: Մինչև անգամ գնեւորականները խաղվեցին իրանց յոյսերի մէջ. նրանք կարծում էին, որ այդ օրը առատ հոռն կունենան, բայց աւաղ, այդ օրը ժողովուրդը, չը նայելով որ մեծ բարեկենդան էր, չը կամեցաւ գինով և օղիով զուարճանալ, այլ պարզ թողել հանդիսաւորութիւնը և պատմական նշանակութիւնը, իր ուրախութիւնը արտայայտում էր աղօթելով եկեղեցիներում Ազատարար կայսրի համար:

Մտկելով կայացած IX ընտրութեան ժողովի առաջին հանդիսաւոր նիստում պրոֆէսոր Տիմիրեազէվ մի նշանաւոր ճառ արտասանեց Վրաս պետութեան տօնակալութիւնը վերանադրով, որի հետ կամենում ենք ծանօթացնել մեր ընթերցողներին: Նախ և առաջ, ասում է պրոֆէսորը, այս տօնը գիտնականի համար տօնակալութիւն է ոչ այն օրը, երբ նա կարողանում է անցկացնել պարագ, երբ նա կարողանում է մի քիչ դուրս ծանալ, այլ այն օրը և վայրկեանը, երբ նա կենտրոն էր և հոգեւորեց ազատ կարող է ամբողջովն անձնատուր լինել զուտ գիտնական: Եթէ ժամանակակից բժշկականութիւնը հետզհետեւ աւելի է համոզւում, թէ contagium vivum-ի (կենդանի վարակում) մտքի սահմանում ստեղծված իրողութիւն է, տարակոյս չը կայ, որ կենդանի վարակիչ ազդեցութիւնը ևս առաւել անմիջական է: Տանել, տարածել այդ բարեկար վարակումն, պատուաւոր գիտնական ծաղիկը նրանց, որոնք դեռ նրանով չեն վարակված, վառել նրա կրակը նրանց մէջ, որոնց մէջ միայն միում է, բայց

ները իրանց համար անաջող են լինում՝ նրանք անազնի վայրատում են բարձրագույն և ընտրութեան դէմ, և ընտրող «փողոցի» դէմ, և նախագահի դէմ...

Երբեք խառնարանների վայրատումը չէր հասել այն սաստիկութեան, ինչպէս ներկայումս: Մի շարք ընտրութիւնների մէջ ժողովուրդը ցոյց տուեց, որ ճանաչել է նրանց դիմաւոր տակ ծածկված դէմքերը, և կրկին ու կրկին անգամ տուեց նրանց իր անվտանգութեան սև քուէն, յայտնեց բացարձակ, որ այլ ևս չէ կամենում նրանց ձեռքը յանձնել իր ուսումնարանների գործը, իր եկեղեցական հաշիւները: Հասկացան խառնարանները, որ իրանց իշխանութեան դարձնում են, որ այլ ևս ոչ ոք չէ կարող խաբել՝ իրանց անաջողութեան պատճառ համարելով ընտրութեան անկանոնութիւնը, հասկացան, որ ամեն անգամ ընտրութեան դէմ բողոքելով, դատաւարի միջոցներով այդ ընտրութեան վաւերացումն յետաձգել տալով ոչինչ չեն չափի, — և արա մի նոր միջոցի են դիմում, երազելով, թէ անհնար է կրկին նրան ամբաստնել իրանց ընդ միշտ խախտված դիրքը: Նրանք պատերազմ հրատարակեցին ընտրողական սկզբունքի դէմ, նրանք ձգտում են սահմանափակել հայ ժողովրդի եկեղեցական իրաւունքը՝ մասնակցելու իր եկեղեցու և ուսումնարանի գործերին: Նրանք ջանում են զրկել հայ ժողովուրդը այն մեծ իրաւունքից, որ հայոց եկեղեցու ժողովրդականութեան հիմքն է կազմում, նրա ընտրող փայլուն յատկութիւնը, որ կազմակերպվել, ամբաստնել է հազարաւոր տարիների ընթացքում: Այն այդ իրաւունքն է, որ հայ ժողովուրդն ունի դարերից ի վեր, և Հայաստանից եկեղեցու հարազատ աւանդապահները՝ ձգտում են կրճատել, ոչնչացնել: Խառնարանների արժանի խառնարան խորհուրդ:

Բայց դժգոյ կացե՛ք: Դուք յանդիման եք կեանքի և պատմութեան դէմ գնալ, փոխել իրերի ընական ընթացքը: Դուք ձեր անձնական դիտումների համար համարձակվում եք հայոց եկեղեցին զրկել իր դարերու օրհնածալի յատկութիւնից, դուք միլիոնաւոր ժողովրդի ընտրողական իրաւունքը ուղղում եք մի քանի փողոցների մենապաշտպանութիւն դարձնել, աղայական ընթացք վերականգնել: Դուք յաւակնում եք ջրի հոսանքի առաջ թուգել կանգնեցնել, ջուրը դէպի յետ մղել: Եւ դուք յայն ունեք, թէ հանդամանները ձեռք կը նպաստեն ձեր այդ խարդախ խորհուրդն իրագործելու:

կարող է հանգչել—ահա այդ տեսակ ժողովների գլխաւոր նպատակը:

Բայց թէ ինչու այդ ընդհանուր դիտութեան տօնը ճառագայտը անուանում է ռուս գլխաւորութեան տօն, նա բացատրում է հետեւեալ կերպով: «Ես անուանեցի մեր ժողովը ոչ միայն դիտութեան, այլ և ռուս գլխաւորութեան տօն: Հասնողը եմ, որ շատերը կարծեցին, թէ մենք չենք ճանաչում սուրբմէնս ռուս գլխաւորութեան գոյութիւնը, որովհետեւ գլխաւորութիւն մի է, անբաժանելի, նրան ծանօթ չեն ազգայնական նեղ չրջանակները, նա ընդհանուր մարդկութեան անբաժանելի սեփականութիւնն է կազմում: Սակայն զուգէ գտնվին և այնպիսիներ, որոնք ասեն—գլխաւորութիւնը պէտք է ցոյցանէ հասարակութեան տրամադրութիւնը նրա ինքնաձեռնադրութեան որոշ բաղնիքներով, իսկ ազգայնական զգացման բացառիկ զարգացման ժամանակ, պէտք է սահմանափակել իր գործունէութիւնը, մինչև անգամ չույ՛, փայլի րօպէ՛ր՝ արամադրութիւնները, ընտանաւոր իր աւելի լայն, հոսանքային տեսակ խնդիրները: Իմ միտքս ոչ այդ է եղել և ոչ այն: Ներկայումս շատ անգամ մենք լսում ենք դատողութիւններ ազգային ոգու, ազգային ինքնագոյութեան, ազգային իղէաշնիւրի և նրանց ապագայ իրագործման մասին: Բայց մենք ընդգնանք սովոր չենք դուշակութիւններ անել, յանձն չենք առնում կարգաւ, թէ ազգային հոգու խորքի մէջ ինչ է կանգնում: մենք սովոր ենք նկատել միայն ներկան, եղբայրացութիւններ անել անցեալից և դեկտրալով այն կանոնով, թէ ծառ իր պտղից է ճանաչվում: Ահա իմ միտքս է բացատրել թէ ռուս մարդ ծառն ինչ յայտնի պտուղներ է տուել:»

Ապա յարգելի պրոֆէսորը բացատրելով, թէ ինչպիսի ռուս մարդ վերածնութիւնը սկսում է

ՆԱՄԱԿ ԵՐԵՒԱՆԻՑ

Մարտի 10-ին

Ոչ մի խնդիր, ոչ մի հիմնարկութիւն երեւում այնպիսի անուշադրութեան չէ մատնված, ինչպէս թեմական դպրոցը: Ներկայումս հոգաբարձութիւնն ասած բանը գոյութիւն չունի: Սրանից 4—5 տարի առաջ ընտրված հոգաբարձութեան երկու անդամները իրանց կազմով հրաժարվեցին, չը կարողանալով տանել տիրող կամայականութիւնները: մէջտեղ մնացին չորսը, որոնցից երեքը վաճառականները գործիք են դարձել մէկի ձեռքում: այլ խոսքով, հոգաբարձութիւնն ասելով ճանաչում ենք մի անձնաւորութիւն, որի կամայականութիւնները ընդունվում են որպէս հոգաբարձական վճիռներ:

Բաւական է, որ ուսուցիչները մէկը յիշեալ հոգաբարձութիւնը դուր չէկաւ, նա կամ ուղղակի կարճակալի և կամ այնպիսի պայմանների մէջ կը դրվի, որ ստիպված լինի հրաժարվել: Ահա այն հանգամանքները, որոնք ստիպեցին նախկին ուսուցիչներին՝ Թադէոսեանի, Ղարաջեանի, Գիւլ-նազարեանի և Տէր-Գեորգեանի պէս յարգված ուսուցիչներին դալարացած հոգով թողնել դպրոցը և հեռանալ, որոնց տեղ բռնեցին յիշեալ հոգաբարձութիւնը դուր եկող մարդիկ: Ահա թէ ինչու այսօր ժողովուրդը ասուն է վերաբերվում դէպի դպրոցը: Իսկ դպրոցի միջոցները գնալով նուազում են, որովհետեւ թէ հոգաբարձութիւնը և թէ փոխանորդը այլ ևս երեստեղ չունենալով՝ չեն կարողանում դիմել ժողովրդի օժանդակութեան:

Գալով ուսուցչական խմբին՝ մենք ասելի բան ունենք ասելու: Խումբը կազմված է տեսուչ Մանգինեանից, չորս թէ հինգ նրա նախկին աշակերտներից, երկու քահանայից, և երեք թեմական դպրոց աւարտողներից, մէկ ուսուցչական սեմինարիա աւարտողից և վերջապէս մի լեզուաբան համալսարանականից, որը հայերեն գրել կարող էր չէր: չենք յիշում այստեղ մէկին, որը ձերբազատ ասանդում է Քրանտեղն լեզուն:

Երբ երկու տարի առաջ հոգաբարձութիւնը, կամ ճիշդն ասած՝ հոգաբարձութիւն հրաւիրեց Մանգինեանին որպէս տեսուչ, վերջինիս լիազօր իրաւունք տուեց կազմել ուսուցչական խումբ, իսկ այդ բանի արդիւնքն եղաւ այն, որ վերը յիշված ուսուցիչները թողին, հեռացան՝ չուղենալով ծառայել այն դպրոցում, որտեղ բուն դրեց Մանգինեանը իւրաքանչիւրով:

Եւ իսկպէս այն օրվանից, երբ Մանգինեանը իր կազմած խմբով ոտը դրեց դպրոցը, անպակաս են անկարգութիւններ և աղէկ երևոյթներ թէ

60-ական թուականներից, երբ ուսական միտքը մեծ առաջադիմութիւններ արաւ դուռ դիտութեան սահմանում և այժմ հարկերից կարելի է հաշիւել ռուս գլխաւորութեանը, որոնք անուն են հանել և Եւրոպայում, ասեղացնում է: Ըի հարկէ, զխաւորը գլխաւորութեանը քանակութիւնը չէ, այլ այն, որ դուռ գլխաւորութեան այնպիսի բաժնիներ կան, որինով մարմնավորված, քիմիան և օրգանիզմների զարգացման պատմութիւնը, որոնց մէջ ռուս անունները եթէ ջնջվին, մեծ թերութիւն առաջ կը գայ: Այդ բաժնիներում ռուս գլխաւորութեանը ոչ միայն հաւատարմել են, այլ երբեմն և իրանց ետեւից քաշ են տալիս եւ յօսացի ընկերակցեցներին: Ուրեմն ահա այն չըբնական—մարմնավորված և բնագլխաւորութիւնը—որի մէջ ռուսական միտքը իր կատարեալ հասունութեան ապացոյցն է տուել:

Եւ ճշմարիտ, շատ հետաքրքիր է իմանալ, թէ ընդհանուր դիտութեան զարգացման և աճման մէջ ինչ մասն և բաժին ունի ռուսական միտքը, որ բաժնիների մէջ նա ցոյց է տուել իր հասունութիւնը, ինքնուրոյնութիւնը և բնականոր ստեղծագործութիւնը: Պրոֆէսոր Տիմիրչուզէվ ապացուցանում է, որ ռուսները շատ յետ են մնացել Արեւմուտքից իրանց երկրի ուսումնասիրութեան գործում, բայց մարմնավորված մտածողութեան, քիմիական երևոյթների հիմնական օրէնքների գտնելու մէջ—ռուս գլխաւորութիւնը մեծ առաջ է դիմել: Թէ չէ, դարձել և համահասարակ իրաւունք է ձեռք բերել եւրոպական գլխաւորութեան հետ միասին:

Ապա պրոֆէսորը վերջացնում իր ճառը հետեւեալ խօսքերով: «Եթէ 18-րդ դարը պահել է իր վրա բանականութեան դարձը՝ գոռող կոչումը, 19-րդ դարը պէտք է կոչվի բնագլխաւորութեան դար, որովհետեւ բնագլխաւորութիւնը անջնջելի գործ է

խմբի և թէ աշակերտների մէջ: Անցեալ տարի մի այնպիսի դէպք տեղի ունեցաւ դպրոցում, որ մի սն դիմ թողեց դպրոցի պատմութեան մէջ, մինչև անգամ երրորդ դասարանը արձակվեց, թէ և նորից յետ կանչվեց, և ուսուցիչը պաշտպանութիւնը դատաւ: Սակայն փաստերը մի առ մի չենք թելի,—դա ասելի բան տխրալ կը լինի:

Դպրոցը անմիջիկապ դրութեան մէջ է և ուսումնական կողմից: Հոգաբարձութիւնը լրագրիներում յայտարարութիւն է տարադրում և հրաւիրում է նախապարանական ուսուցիչներ՝ 50 ր. դասագին նշանակելով, բայց և այնպէս ոչ ոք չէ համաձայնվում ներկայ ընթիմի տակ գործել, և ահա այդ պատճառով այս ուսումնական տարում, թէ դասարանները և թէ աւարկները, եթէ պայպէս կարելի է ասել, խուզվեցին: Այժմ III և IV, V ու VI դասարանները միացած են, բացի մի երկու դասից, աւարկների շարքից դուրս են ձգված և չեն աւանդվում Ֆիզիկան, երկրաչափութիւնը և բնագիտական չորս առարկաները, մինչդեռ մասնավարձութիւն և հոգեբանութիւնը դուրս են շարունակվում են: Իսկ դասերը բաժանվել են այնպէս, ինչպէս պատահել է. օրինակ, աղբերաւ անցնում է մի հայերէն չիմացող ֆիզիկոս, փոխանակ մարմնավորմանը, ընդհանուր պատմութիւնը անցնում է մի սարկաւազ, փոխանակ պատմաբանի Գեո. մենք չենք խօսում այն մասին, թէ ինչպէս ուսուցիչներից մէկը կուսակցական հոգի է մտցնում աշակերտների մէջ թէ դպրոցում և թէ իր տան մէջ, իսկ միւսը՝ Բաֆֆիի գրքերը միասակար յայտարարում:

Թեմական դպրոցի տնտեսական ոգորմելի վիճակին, ներքին կարգապահութեան պակասութեան, և ուսումնական խառնաշփոթ դրութեան ասեղացրել և այն, որ ծեծը, այդ վայրերի ստորութիւնը, բաւական տարածված է այդտեղ,—այն ժամանակ հասկանալի կը լինի, թէ ինչ խեղճ պատկեր է ներկայացնում Երեւանի թեմական հոգևոր դպրոցը:

Ա.—Գ.Օ

ՆԱՄԱԿ ԽՄԲԱԳՐՈՒԹԱՆ

Թիֆլիս, մարտի 18-ին

1892 թ. օգոստոս ամսից, երբ իմ ջանքերով Դուրս թեմական դպրոցի ուսուցչական խումբը բոլորովին նոր կազմակերպութիւն ստացաւ, Թիֆլիսի տիւրանաչափ անանուս թերթում մի կատաղի արշաւանք սկսվեց ինձ դէմ, մի արշաւանք, որ արած կայինքի մարմինը էր առաջ վարում: Անցեալ 1893 թ. ամառը դարձեալ իմ ջանքերով

թողել 19-րդ դարի մտաւոր պատկերի վրա:

«Вѣстникъ Европы» ամսագիրը իր վերջին (մարտի) համարում մի ամբողջ յօդուած է նուիրել Պետերբուրգի համալսարանի 75-ամեակի օթնակութեան առթիւ: Երբ զատողութիւնների ճանաչման համար լրագրում համալսարանների վիճակը 25 և մինչև անգամ 50 տարի առաջվայ վիճակի հետ, մի քանի ռուս գրողներ այդ համալսարանի մէջ յօդուած պատմեցին ևս գտնում: Ճիշդ է, պրոֆէսորների և ուսանողների թիւը ասեղացել է, նիւթական միջոցները շատացել են, և գլխաւորական նպատակներն ասելի հեշտութեամբ կարողանում են իրագործվել, բայց պակասել է կամ անհետացել է համալսարանական համալսարանի ինքնուրոյնութիւնը, թուլացել է պրոֆէսորների և ուսանողների մէջ եղած ներքին կապը, ստորացել է ուսանողների գիտութեան մակերեսը: Այդ տխուր պատկերի վրա ասեղանում է մի ուրիշ, ասելի տխուր դիմ. ասում են, որ ստորացել է և ուսանողների բարոյական մակերեսը: Այս վերջին կարծիքն հետ ամապիրը համաձայն չէ: Նա ասում է, որ սխալ է ընդհանուր դատաւճիւր կապեցնել հիմնվելով նոյն իսկ մեծամասնութեան գործադրած եղանակի վրա: Ինչպէս 15—20 տարի առաջ դպրաւոր էր կազմվել ուսանողութեան մասին այդ եղանակով և ուսանող բառով հասկացվում էր մի այդպիսի, խռովարար, զգգված և անմաքուր, պէշ, բարձր կօչիկներ ու կարմիր շապիկ հագնող անձն, նոյնպէս և այժմ ուսանող ասելով հասկացվում է մի մաքրակեաց, կոխված, սպիտակ ատաւաղ սիրտով և զվարդիական ձևի գլխարկ հագնող անձն: Անցնելով արտաքինից ներքին բովանդակութեան, առաջ տիպական ուսանողին ներկայացնում էին իբրև միշտ ողորմող, հետաքրքրող հանրաուսա-

անխախտ մնաց ուսուցչական կազմակերպութիւնը և այդ ժամանակից արշաւանքը կրկնապատկած էր: Ես «Մշակ» անցեալ տարվայ № 13-ի մէջ ասայի, որ արհամարհում եմ այդ արշաւանքը և իմ լուրթիւնը հէնց իմ արհամարհանքի նշանն է: Կատարելով մի յայտնի փոփոխութիւն միթէ ևս պարտաւոր էի իմանալ, թէ արդեօք կարող են ամենքը մարտել փաստ դարձած իրողութիւնը: Երբ մարդիկ բոլաւում են, տեսնելով որ իրանց անձնական տխրութիւնը, հաշակը անուշադրութեան են մատնված, ինչ պէտք է անես, ի հարկէ, արհամարհես այդ կատաղութիւնը, թոյլ տաս, որ փրփրած բերաններով գոռան, գոռագոռան, մինչև որ տրաքվեն:

Իմ այդ պատասխանը, ի հարկէ, պէտք է սաստկացնէր վայրատումը: Եւ սաստկացաւ, այլ ևս սուտ, անաթթ, անխիղճ բան չը մնաց, որ չը գործադրէին: Հարկաւ նոյնը պէտք է շարունակվի և այսուհետեւ: Չեն ընդունում, որ իմ լուրթիւնը խորի արհամարհանք է, աղբարկում են, թէ ևս ասելիք չունեն, ևս յաղթված եմ: Բայց միթէ յաղթութիւն է, երբ մէկը փողոցով անցնողին ցնխոտում է և հարկադրում է նրան փախչել: Յաղթութիւն է, երբ կեղտոտութիւնը իր ամբողջ զգուշի էութեամբ ընկնում է մէկի վրա, որը կուզէր մաքրասեր լինել:—Անբնականութեան դէմ չեն կուտում: Նրանից փախչում են: Թող լինի դա նոյն իսկ յաղթութիւն անբերանների համար: Թող հրձկն, ևս նրանց հետ գործ չունեն և երբեք կարողութիւն չունեն զրկել նրանց այդ բաւականութիւնից, որը միայն նրանց է արժանի:

Բայց հարկաւոր եմ համարում երկու խօսք ասել այն մարդուն, որ վեց ամիս Դուրս թեմական դպրոցի հոգաբարձուի պաշտօն վարելուց յետոյ իրաւունք է համարել պաշտօնական ստորագրութեամբ դուրս գալ ինձ դէմ և տեղից, աղաւաղած իրողութիւններից, չը հասկացած բաներից չլինել: Եւ աղմուկ հանող թերթիկներ, բոժոժներ ու փողեր, որոնք միայնաւ ձայններով գովել է իր գուրը, փառաբանել է իր անձնաւորութիւնը ինքնամոռաութեան հասնող եռանդով: Այդ վեց ամսական հոգաբարձուն է պ. Աւետիս Խոբլարովը, որը մինչև այդ հուշակված է Ղարաբաղի թեմում իբրև վանական կալուածների կառավարիչ: Նա մեղադրում է ինձ մի շարք զեղծումների մէջ, ասելի ճիշդն ասած, միջոց երկու է դառնում հաւատացնելու համար, որ առանց իր ներկայութեան ամեն ինչ ապօրէն է եղել, վատ, վերջապէս Նոր իմացանք որ պ. Խոբլարովը միայն թիւր անուանի կալուածական կառավարիչ չէ եղել, այլ և վերին աստիճանի սրտացաւ:

Նորական և մարդկային շահերով յաճախող ժողովները և ընթերցարանները, այժմ նրան նկատարարում են իբրև երկրպետները լուրջ կերպով վրձն խաղաղող և ողբերկող բնաստանական կարիքներով, կամ կարիքներով: Թէ առաջին և թէ երկրորդ որոշումները, շարունակում է ամապիրը, այն սխալն են գործում, որ մասը չիփոխում են ամբողջի: հետ լիթէ եօթնամսական թուականների ուսանողութեան մեծամասնութիւնը դարձվում էր հասարակական և գլխաւորական շահերով, որովհետեւ այդ շահերը a l'ordre du jour—օրակարգի խնդիրներ էին, անկարելի էր արհամարհել նրանց: Այժմ ասելի ճանկեղձ ուղղութիւն է տիրապետում, այժմ հարկ չը կայ ձեռնցնելու, հարկ չը կայ կեղծ կերպով ցոյց տալու հետաքրքրութիւնը: Ճիշդ է, անցեալ ուսանողութիւնը մի մեծ առաւելութիւն ունէր, նա մոռցանում էր ևս և պահպանում աւանդ, որից պէտք է կարմրել:

Բայց մի բան հաստատ է, որ այն ժամանակվայ համալսարանը հիմնաւոր աղբեցութիւն էր գործում: Իր քրքրաւոր անուրիւն և ան վրա, ուրեմն խնդիրը միայն նրանում պէտք է լինի, թէ կայ արդեօք և այժմ, ուսանողների մէջ, մի փորձառականութիւն, որ պահպանէր համալսարանի բաւարար անանդութիւնները, ընդունալ լինէր աւանդել նրանց յաջորդ սերունդներին, որ հաւատ, յոյս ունենար ասելի պայծառ ապագայի մասին: Այո, կայ այդպիսի մի փորձառականութիւն, հաստատապէս պնդում է ամապիրը և իբրև ապացոյց բերում է պրոֆէսոր Կարկեւի բաց նամակը, տղված «Русск. Жизнь» լրագրի մէջ և ուղղած ուսանողութեան:

Տ.

